

Література

1. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. Поезії / І. Ф. Драч ; передм. Л. Новиченка. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 351 с.
2. Олійник Б. І. Основи / Б. І. Олійник ; передмова М. Шевченка ; післямова М. Кудрявцева. – К. : Дніпро, 2005. – 696 с.

Анотація

Стаття присвячена розгляду питання місця і значення образу Києва як культурно-історичного центру в поетичній творчості І. Драча та Б. Олійника. образ матері міст руських використовується для розкриття важливих проблем минулого і сьогодення – історичної пам'яті, родинних традицій, гуманності.

Ключові слова: образ міста, урбаністичний мотив, культурно-історичний центр.

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению вопроса места и значения образа Киева как культурно-исторического центра в поэтическом творчестве Ивана Драча и Бориса Олейника. Образ матери городов русских используется для раскрытия важных проблем прошлого и настоящего – исторической памяти, семейных традиций, гуманности.

Ключевые слова: образ города, урбанистический мотив, культурно-исторический центр.

Summary

The article is dedicated to consider the place and importance of the image of Kyiv as a cultural-historical center in the poetic works of Ivan Drach and Borys Oliynyk. This is the image of the mother of Russian cities, which helps to disclose the important problems of past and present – historical memory, family traditions, humanity.

Keywords: image of the city, urban motif, cultural and historical center.

УДК 94: 316.3(477.75)'1870/1917'

Аверіна-Лугова Д.Ю.,
здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук,
Таврійський національний університет

ОБРАЗ МІСТА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ: КРИМ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Незаперечним є той факт, що місто – продукт взаємодії об'єктних і суб'єктних структур життєдіяльності людини, тобто воно не тільки “справа рук людських”, але й породження людської психіки. У цьому сенсі, місто – предмет інтенції, сума відношення до міста та образу міста, піднесена до степеня, який дорівнює кількості мешканців та гостей населеного пункту. Інакше кажучи, відношення до міста та уявлення про місто – значущі фактори формування соціокультурного простору населеного пункту.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття півострівне положення Криму – запорука його історико-економічної винятковості – викликало у мешканців Кримського півострова відчуття власної “нетиповості”, яке в умовах жорсткого політичного централізму трансформувалось в образ Криму-окраїни. Зрозуміло, що

віддаленість півострова від номінальної столиці сприймалась жителями різних міст неоднаково: для сімферопольців їх губернське місто було провінцією, севастопольці сприймали Севастополь як периферію/кордон Російської імперії, мешканці Бахчисараю мали власні переконання щодо історичної приналежності Бахчисараю та Кримського півострова, однак, саме усвідомлення унікальності предметно-просторового оточення “викреслило” городян Криму з міщан у зневажливо-негативному контексті цього слова. Раціональність і вміння поєднувати власні інтереси з чужими, яке, на думку деяких дослідників, відноситься до характерних рис городян, але в певній мірі властиве й сільським жителям, а також “рухливість поведінки” [17] й “висока комунікативність” [2, 249] (домінанти “міських” відносин) у кримському варіанті дали декілька психоліній загального “півострівного” урбанізованого спектру, що отримали адекватне поведінкове втілення.

Уявлення городян півострова про самих себе та про місця власного проживання – цікаве джерело інформації, що прилучає дослідника до емоційно-образної дійсності міста. Термін “уявлення”, як і близькі йому за значенням поняття “установка” (“атитюд”), “стереотип”, “міф”, “образ”, завдяки напрацюванням М. Вебера, Г. Зімля, А. Щюца та ін. міцно ввійшли до культурологічного лексикону. Питання концептуалізації та адекватного термінологічного вжитку цього поняття виходять далеко за рамки чинного дослідження, тому слід прийняти на віру авторитетне твердження Б.С. Ішкіна про безперечну семантичну повноту названого терміна та виняткову культурологічну цінність згаданого феномена [8], розуміючи під уявленням форму знань про реальність, що поєднує в собі ознаки продукту колективної та індивідуальної психічної діяльності. Уявлення у класичній культурологічній традиції – бачення світу (використане слово “бачення” не зводить, проте, феномен до зорового образу) крізь призму етнічної й субкультурної приналежності суб'єкта пізнання.

Однак у нашому випадку вихідна формула соціогенної детермінації може бути прийнята лише як пролегомени до наступних досліджень з історії ментальностей. Прийоми “проміжної”, оглядової реконструкції стереотипів психо-емоційного самосприйняття городян передбачають:

1. Абстрагування до рівня уявного “пересічного”, навмисне провінціалізованого (віддаленого від гіпотетичного центру) кримського міста та “субкультурнооднорідного” міського жителя. Причому умовне нівелювання стратифікаційної неоднорідності міського соціуму й розгляд населення як представників єдиної субкультури міських виробників (“Субкультура поєднує групи людей відповідно до їхньої ролі та функцій у виробництві засобів фізичного й соціального існування людини, у підтримці або порушенні соціальної організації та регуляції життя суспільства (порядку)” [7]) є не більш, ніж спроба підібрати культурологічний аналог провідному в багатьох відношеннях становому дуумвірату міщан і купців;

2. Вимушене ігнорування етногенетичної складової колективних уявлень про місто;

3. Відмову від включення до дослідницького “резервного образного фонду” явлень про місцевих жителів та міста, що виникали в осіб, далеких кримської міської дійсності, тобто приїжджих та тих, хто ніколи не був у Криму.

Слід зазначити, що запропоноване спрощення теоретичної та емпіричної бази історико-екзистенціального дослідження обумовлене наступними об'єктивними обставинами:

1. Час активного містобудування у Криму збігся з ідеологічною (будівельною, нормативною та ін.) уніфікацією загальнодержавного масштабу, тобто ці факти дозволяють зробити припущення про певну уніфікацію уявлень громадян;

2. Етнічна й етнолінгвістична складова генезису уявлень недостатньо вивчена взагалі;

3. Робота з уявленнями екзогенного походження припускає ведення копіткого вузькоспеціалізованого історико-культурологічного аналізу установок і образів відповідно до чітко виписаних критеріїв відбору матеріалу.

Образ кримського міста в уявленнях його жителів формувався під впливом візуальних, акустичних, сенсорних факторів і мав певні просторові й часові характеристики. Так, простір провінційного міста жителями півострова сприймався як:

1. Обмежений (затісний): *“На жаль, Ялта зі збільшенням її населення забудовується усе тісніше й тісніше: дворові місця роздрібнюються на вкрай маломірні площі, міські будівлі ростуть взору, затінюючи вулиці та двори, і заглиблюються в землю, утворюючи жилі підвали. Скупчені й високі будівлі перетворюють двори на глибокі кам'яні колодязі, а вулиці на кам'яні вузькі канали”* [3, Арк. 8];

2. Важкодоступний, тобто такий, доступ до внутрішніх ресурсів якого був утруднений як ззовні, так і зсередини: *“На жаль, місце для вокзалу обране було невдало. Воно загородило поштову дорогу на північ і виявилось дуже тісним з розвитком товарного й пасажирського руху”* (Сімферополь) [16, 70]; *“...після сильних злив, що пройшли в місті, деякі вулиці стали вкрай непридатними, і полотно дороги було сильно порите водою, яка утворила вибої та ями, небезпечні для їзди”* (Сімферополь) [4, Арк. 145];

3. Недоглянутий, такий, що залишає бажати кращого в санітарному відношенні: *“А яке ж із кримських міст охайне? Феодосія, Севастополь, Ялта? Влаштуйте конкурс із призом за неохайність – і ви будете поставлені в тупик: якому із цих міст вручити перший приз”* [9, 2]; *“...санітарний стан Євпаторії найжалюгідніший: усюди допитливий погляд туриста зустрічає бруд, сміття, дохлих кішок і собак, які отруюють повітря”* [10, 3];

4. Нецікавий (в першу чергу – для приїжджих): *“Розваг і задоволень для хворих там немає ніяких. Не можна ж назвати розкішним місцем для гуляння хирлявий, курний бульвар, на якому тричі на тиждень грає кілька музик”* (Євпаторія) [19, 3]. Необхідність корекції даного хибного уявлення усвідомлювалася більшістю краєзнавців. Так, наприклад, із метою формування позитивного іміджу Криму проводилися навчальні екскурсії, звіти про проведення яких обов'язково публікувалися. Походи, організовані педагогічним колективом Сімферопольської

чоловічої казенної гімназії наприкінці XIX століття, виконували, крім ілюстративної функції, функцію поповнення активного запасу знань учнів подробицями з історії кримських міст [18] із подальшим використанням отриманої інформації в повсякденному житті. Безумовно кримознавчу цінність мали також просвітницькі акції Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, які передбачали “винесення” об'єктів вивчення за міську межу, але, тим не менше, заохочували інтерес до природи та визначних пам'яток краю [1].

5. Такий, що загрожує фінансовому добробуту приїжджих: *“Готелі та квартирні господарки, не пропонуючі хворим ніяких зручностей, беруть за кімнату за літо стільки, скільки самі платять за квартиру за весь рік; годують теж преогидно (...) Прислуга й крамарі не соромляться встановлювати такі ціни, яких у Євпаторії й не буває, на тій тільки підставі, що це не наші, а приїжджі, а з них хоч три шкіри дери – нічого!”* [11, 3].

Необхідно зазначити, що унікальність вказаних рис міського середовища, які були досить чітко сформульовані (тобто усвідомлені) більшістю жителів кримських міст, була в якійсь мірі перебільшена самим же населенням: ті ж характеристики мало у вказаний період чи не кожне середньостатистичне провінційне місто [8]. Можна сперечатися, наскільки разючими були відмінності між моделями повсякденного життя міщан Криму та, наприклад, жителів інших міст Таврійської губернії, але неможливо не погодитися з тим, що ці прояви “комплексу винятковості” та дещо гіпертрофованого уявлення про особливості півострівного життя були не чим іншим, як ознаками формування локальної ідентичності, що була закріплена, в першу чергу, саме територіально.

Кримське місто також мало певні часові атрибути. Так, механізм формування сталих уявлень про міську хронологію досить складний. Аксиоматично прийняте положення про саморозвиток міста як відкритої системи, утвореної безліччю діяхронно або синхронно індукуємих локусів синаптичної взаємодії населення з предметно-просторовим оточенням, тягне за собою визнання темпоральності повсякденності, упорядкованості процесу становлення міста як певної тривалості. Це дає підстави говорити про власний час міста, котрий визначає й визначається швидкістю розгортання процесів, які змінюють структуру функціонування системи.

Саме час і сприйняття його (як часу історичного, соціального й індивідуального) можна назвати матрицею міського інобуття, що відрізняється від специфічної сільської щоденності. Особливості перцепції (несвідомого сприйняття) та апперцепції (усвідомленого сприйняття) часу виключають тотожність міської й сільської моделей повсякденності як ізомерних структурних утворень, замкнених на задоволення людських потреб. Так, на відміну від сільських жителів, орієнтованих у своїй діяльності на сприйняття часу як циклічного процесу, і як наслідок, освоюючих повсякденність у її замкненому, статичному контексті, городяни початку XX століття, втратили відчуття залучення до часового круговороту та переживали односпрямованість, асиметричність часу. Загострене сприйняття прискорення часу, спричинене надлишковою енергетикою світового прогресу, гіперболізована інтуїція

часу стали джерелом динаміки міської повсякденності у досліджуваній період.

Однак провінційні міста жили за особливим часом: відсутність подій, монотонність життєвого укладу відчувалися жителями як відставання, зсув у минуле [8]. Кримські ж міста перебували в особливому часовому вимірі: “хроносфера” міст півострова не була “міською” у тому розумінні, що по мірі видалення від номінальної столиці й фактичних культурних, промислових та інших столиць “стріла часу” (тобто ілюзорний потужний часовий потік) викривлялася, змінювала свою конфігурацію під впливом функціональних особливостей того або іншого міста. Сезонна міська активність (і курортна ментальність) “замкнули” часовий континуум міста власне в “хроносферу”, тобто умовно сферичне утворення, близьке у своїй циклічності сільському світовідчуженню.

Чинник сезонності визначив часові атрибути більшості кримських міст, а ривкова динаміка хронотопа, його релятивність, залежність від тенденцій, привнесених ззовні, не могли не впливати на уявлення городян про самих себе. Так, найчастіше образ жителя кримського міста будувався шляхом протиставлення кримського – столичному (наприклад, зовнішнього вигляду) або подавався як спроба згладити подібне опозиційне протистояння: *“В Одесі жінки вміють одягатися і витончено, і до лиця, що зовсім не можна сказати про сімферопольських дам, більша частина яких страждає, здається, у цьому відношенні вродженим несмаком”* [12, 2]; *“У вас на дамських головах ще туляться капелюхи, у вас немає ні коліс, ні токів, ні жокейських червоних і жовтих кашкетів, ergo – ви відстали, і гордий Пітер, імовірно, тільки наступного року передасть вам свої ексцентричні й, говорячи відверто, зовсім негарні моди”* [13, 2]. Протистояння місцевих/приїжджих (сторонніх) малося на увазі й при описі негативних рис характеру жителів курортних міст: *“Ялтинці є першими антагоністами його [спокою] і порушниками, тому що більш неспокійний у своїй жадібності суб'єкт навряд чи знайдеться де-небудь у Росії. Про цього типового “суб'єкта” встигли вже скластися цілі повісті й легенди, у яких розповідається, що він не тільки не дає жити, але не дає й померти”* [14, 2]; *“Євпаторійці не побажають зізнатися, що поряд з жагою вигід, вони палець об палець не вдарять задля поліпшення умов проживання своїх гостей”* [10, 3].

Прагнення відповідати столичним і “закордонним” зразкам, емоційна вигильність, що мала двоякі наслідки, змінювала не тільки естетичні, але й світоглядні установки жителів кримських міст, унаслідок чого поведінкові конструкти втрачали свою “рецептурну” значимість, що, у свою чергу, загрожувало виникненням нормативно-ціннісного хаосу (це й трапалося кількома десятиліттями пізніше). Розмивання традиційних (наприклад, етнічних) цінностей було основною причиною негативного відношення до міста як місця дислокації осіб, котрі відійшли від природи й громади. Проте, можна впевнено стверджувати, що відношення до міста не було настільки однозначним: місто було й втратою (самоідентифікації, національності) – і пошуком (можливостей, матеріальних благ, іншої самоідентифікації), точкою стагнації (*“...трамвая не буде доти, поки в Думі сидять*

такі закислі й зацвілі в рутині старі голосні, як добродії ... марудні й примхливі до того ж" [5, Арк. 5]) – і простором впровадження інновацій. Контрастували й стратегії поведінки (консервативна та реформативна/революційна) городян в умовах екзистенціальної кризи, наслідком чого стала диверсифікація способів вираження протестного потенціалу міських жителів, поглиблення суспільної рефлексії. На зміну демонстрації пасивного протесту проти реалій суспільного життя приходять дії активної незгоди з позицією місцевої й верховної влади щодо перспектив розвитку півострова та імперії в цілому. Так, якщо останнє десятиліття XIX століття не ознаменувалося голосними акціями цивільної непокори (як приклад пасивного протесту можна згадати публічне самогубство власника приватного реального училища Стародубцева Ф.Л. (Сімферополь, 1890 р.) [15, 3], то початок XX століття помітно пожвавив політичне життя півострова. У містах Криму виникають соціал-демократичні організації (у Сімферополі подібна група була створена в 1900 році, у Ялті й Феодосії в 1901 році, в 1903 році названі організації об'єдналися, утворивши Кримський Комітет РСДРП) і організації радикального спрямування (в 1905 році раніше створені кружки й організації соціалістів-революціонерів оформилися в Таврійську спілку), інтенсифікується робочий рух (в 1900–1904 рр. у Криму було організовано більше двох десятків страйків, публікувалася різна агітаційна література та т.ін.). Ситуація внутрішнього дисбалансу, близька до стану колапсу в 1905–1906 рр., до 1908 року ненадовго стабілізувалася, а вже з початком Першої світової війни ввійшла в нову фазу загострення, що спричинило структурну перебудову всіх сфер повсякденного життя міського населення півострова, урізноманітнювало стратегічну спрямованість поведінкових реакцій: тактика свідомої адаптації до несприятливих умов життєдіяльності була витиснута практикою боротьби із дратівними агентами (теракти, погроми та ін.) [6].

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століття сформувався уніфікований комплекс уявлень про провінційне кримське місто та його жителів, що відносив до стійких атрибутів міського життя як негативно, так і позитивно (у меншій мірі) інтерпретовані часові, просторові та інші характеристики.

Література

1. Голоцван К. В. Крымско-Кавказский горный клуб [Електронний ресурс] / К. В. Голоцван // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. – Режим доступу до журналу : <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=87&par=74&l=&art=571>.
2. Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства / А. Э. Гутнов. – М. : Стройиздат, 1984. – 256 с.
3. Державний архів в Автономній республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф. 522 : Ялтинська міська управа. – Оп. 1. – Спр. 1495 : Постанова Ялтинської міської думи про утвердження проектів правил будівництва для жителів м. Ялти та пояснювальна записка до правил. – 1906–1912. – 15 арк.
4. ДААРК. – Ф. 42 : Таврійське губернське по земських та міських справах присутствіє. – Оп. 1. – Спр. 196 : 3 перепискою щодо різних предметів з міськими управами щодо питань санітарного благоустрою міст, допомоги населенню, яке постраждало від повені в Сімферопольському та Ялтинському повітах та т. ін. – 1912. – 435 арк.

5. ДААРК. – Ф. 79 : Акціонерне товариство Сімферопольських електричних трамваїв і освітлення. – Оп. 1. – Спр. 1 : Переписка з улаштування в Сімферополі електричного освітлення та трамвайних ліній. – 1910. – 105 арк.
6. Зарубин А. Г., Шуранова Е. Н., Зарубин В. Г. Крым: начало XX века – февраль 1917 года. Исторический очерк [Електронний ресурс] / А. Г. Зарубин, Е. Н. Шуранова, В. Г. Зарубин // Историческое наследие Крыма, 2005. – № 11. – Режим доступу до журналу : <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=87&par=74&l=&art=464>.
7. Звездин В. Я. Социология культуры [Електронний ресурс] / В. Я. Звездин. – Режим доступу : <http://www.socioline.ru/node/412>.
8. Ишкин Б. С. Представления о провинциальном городе в российской культуре XIX – начала XX века : дис. канд. культурологии : спец. 24.00.01 “Теория и история культуры” [Електронний ресурс] / Борис Сергеевич Ишкин. – Челябинск, 2006. – 162 с. – Режим доступу до дисертації : <http://www.PHILOSOPHY.ru/lib/antro>.
9. Крымский вестник. – 1896. – № 83.
10. Крымский вестник. – 1890. – № 107.
11. Крымский вестник. – 21 березня 1890.
12. Крымский вестник. – 1896. – № 93.
13. Крымский вестник. – 1890. – №173.
14. Крымский вестник. – 1890. – № 83.
15. Крымский вестник. – 1890. – № 109.
16. Маркевич А. И. Симферополь : Его исторические судьбы, старина и недавнее прошлое / А. И. Маркевич. – Крым, 1924. – 115 с.
17. Орлова Э. А. Современная городская культура и человек / Э. А. Орлова. – М. : “Наука”, 1987. – 191 с.
18. Попов А. Д. Симферопольская мужская казенная гимназия и ее учебные экскурсии [Електронний ресурс] / А. Д. Попов // Историческое наследие Крыма. – 2006. – № 12–13. – Режим доступу до журналу : <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=92&par=74&l=&art=416>.
19. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; [пер. с англ.] / общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

Анотація

Стаття присвячена проблемі формування сталого комплексу уявлень про провінційне кримське місто та його жителів наприкінці XIX – на початку XX століття. Виділено просторові та часові атрибути образів міст Кримського півострова, підкреслено неоднозначність відношення кримських городян до місць свого помешкання, зафіксовано зміну стратегій взаємодії міст та їх жителів, обумовлену специфікою історичного періоду. Аргументовано виняткове значення зазначених факторів еволюції соціокультурного простору населеного пункту.

Ключові слова: місто, образ, уявлення, відношення, стратегія.

Аннотация

Статья посвящена проблеме формирования устойчивого комплекса представлений о провинциальном крымском городе и его жителях в конце XIX – начале XX века. Выделены пространственные и временные атрибуты образов городов Крымского полуострова, подчеркнута неоднозначность отношения крымских горожан к местам своего проживания, зафиксирована смена стратегий взаимодействия городов и их жителей, обусловленная спецификой исторического периода. Аргументирована исключительная значимость указанных факторов эволюции социокультурного пространства города.

Ключевые слова: город, образ, представление, отношение, стратегия.

Summary

The article is devoted to the problem of formation of the set range of representations about provincial Crimean town and its dwellers in the late nineteenth – early twentieth century. The spatial and chronological attributes of appearances of towns of Crimean peninsular are assigned. The paradoxical attitude of Crimean town dwellers to the expanse of their living is emphasized. The change of strategies of interaction between towns and their citizens, which was determined by peculiarity of the historical period is recorded. The significance of mentioned factors of evolution of cultural expanse is argued.

Keywords: town, attitude, appearance, relation, strategy.

УДК 821.161.2:82-311.6

Александрова Г. О.,
старший викладач,
Бердянський державний
педагогічний університет

ПРОСТОРОВИЙ КОНТИНУУМ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТЕЙ В. БУДЗИНОВСЬКОГО)

Цілісність художнього твору є складно впорядкованою динамічною системою, у якій вагоме значення в конструюванні та сприйнятті літературної дійсності надається просторовим зв'язкам. Найґрунтовніший аналіз художнього часопростору маємо в роботах Д. Лихачова та М. Бахтіна. Так, останній переніс термін “хронотоп” із теорії відносності Ейнштейна в художню площину і використав у значенні формально-змістової категорії літератури. З позиції М. Бахтіна хронотоп має суттєве жанрове значення та виявляє образ людини в літературі, причому цей образ завжди хронотопний.

Часопростір має певну структуру: на його основі виленовуються сюжетотвірні мотиви – зустріч, розставання, пошук, утеча тощо. Крім того, він дозволяє побудувати певну типологію просторово-часових характеристик, притаманних тематичним жанрам: розрізняються, наприклад, ідилічний хронотоп, що відзначається єдністю місця, ритмічною циклічністю часу, та авантюрний хронотоп, із широким просторовим фоном і часом “випадку”, характерний для історичної прози В. Будзиновського.

Основним наративом, що відцентрує мотиви епіка, є пригодницький. З нього беруть початок основні сюжетні структури художньої прози В. Будзиновського: подорож, кохання до дівчини та її порятунок, мотив виховання, лінії інтриги й таємниці, небезпеки й ув'язнення героя. “Осаул Підкови” – одна з перших історичних авантюрно-пригодницьких повістей письменника. Події, що відбуваються в творі, стосуються 1557 року і конкретних історичних осіб. Українці Молдови хотіли посадити на престол Івана Підкову, але завдяки сильній підтримці турків це місце зайняв Петро Хромий. Козацькі загони, аби не втратити військо, змушені повернутися в Україну. Один з них під орудою галичанина Андрія Глинки (вигаданий персонаж) потрапив у засідку й намагався через гирло Дунаю прорватися на Запорозжя.